

Європейські правові акти у сфері відновного правосуддя

УДК 343.137

Актуальність теми. Попри наявність міжнародно-правових норм у сфері відновного правосуддя, значний внесок у його розвиток здійснили європейські інституції. З 1995 р. Україна стала членом Ради Європи та чітко окреслила наміри набутти повноправного членства у Європейському Союзі. Членство у таких поважних та могутніх європейських структурах ставить перед нашою державою чіткі зобов'язання та необхідність досягнення демократичних стандартів шляхом реформування національного законодавства, в тому числі й у сфері кримінального судочинства, зокрема шляхом впровадження відновного правосуддя.

Метою статті є аналіз Європейських правових актів у сфері відновного правосуддя, медіації.

Ступінь наукової розробки проблеми. Окремі питання даної проблеми досліджували І. А. Войтюк, В. В. Землянська, В. Д. Капєвська, Р. Г. Коваль, В. Т. Малярєнко, Н. М. Прокопенко, а також закордонні науковці, зокрема, Я. Валуєк, Д. Ван Несс, Дж. Брейтштейн, Г. Зер, Д. Маєрс, С. Пен, І. Петрухін, М. Раїт та інші.

Виклад основного матеріалу. Основи запровадження та розвитку відновного правосуддя на європейському просторі закладені у документах, насамперед, Ради Європи.

Пункт б статті 15 Статуту Ради Європи [1], затвердженого 5 травня 1949р. та ратифікованого Україною [2] 31 жовтня 1995р., передбачає, що для досягнення своєї мети дана організація вправі видавати рекомендації своїм членам. Керуючись цим положенням, органи Ради Європи прийняли значну кількість рекомендацій щодо дослідження, запровадження, застосування, регулювання відновного правосуддя.

Європейські правові акти у сфері відновного правосуддя доцільно класифікувати на загальні та спеціальні. До загальних правових актів належать Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи "Про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі" № R(76)10 від 9 травня 1976 р. [3], "Про шляхи полегшення доступу до правосуддя" № R(81)7 від 14 травня 1981 р. [4], "Про становище потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу" №R(85)11 від 28 червня 1985 р. [5], "Про спрощення кримінального правосуддя" №6R(87) 18 від 17 вересня 1987 р. [6], "Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх" № R(87)20 від 17 вересня 1987 р. [7], "Про Європейські правила щодо загальних санкцій та заходів" № R(92)16 від 19 жовтня 1992 р. [8], "Про управління системою кримінального правосуддя" №(95)12 від 11 березня 1995 р. [9], "Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя у справах щодо неповнолітніх" № R(2003)20 від 24 вересня 2003 р. [10], а також Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. [11].

Спеціальним європейським правовим актом у сфері відновного правосуддя є Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи "Про медіацію у кримінальних справах" № R(99)19 від 15 вересня 1999 р. (далі – Рекомендація) [12].

Як загальні, так і спеціальні європейські правові акти містять багато положень, які за своєю сутністю є аналогічними до міжнародно-правових норм у даній сфері.

Загальні правові акти, переважно, закріплюють основу для впровадження відновного правосуддя. Їх положення є практично однаковими і зводяться до необхідності реформування кримінального процесу з врахуванням відновного підходу.

Європейські правові акти фіксують, що передумовами впровадження відновного правосуддя є те, що: 1) судочинство нерідко носить складний, довготривалий і дорогий характер. Внаслідок цього фізичні особи, особливо малозабезпечені, мають труднощі при здійсненні своїх прав [4]; 2) робочий механізм традиційної системи кримінального процесу інколи може погіршувати, а не полегшувати проблеми, становище потерпілого; 3) потрібно приділяти більше уваги потребам потерпілого на всіх етапах кримінального судочинства; 4) в межах системи кримінального правосуддя необхідно звертати більше уваги на спричинену потерпілому фізичну, психологічну, матеріальну і соціальну шкоду [5].

Одночасно з передумовами, правові акти Ради Європи містять чіткі нормативні *основи* для запровадження відновного правосуддя. До них належать: 1) необхідність впроваджувати у національне кримінальне судочинство заходи впливу щодо злочинця, які не пов'язані з позбавленням волі [8]; 2) потреба сприяти розвиткові процесу непрямого неповнолітніх до кримінальної відповідальності, залучаючи до цього служби або комісії у справах захисту дітей [7]; 3) актуальність проведення досліджень щодо ефективності застосування систем посередництва та примирення у кримінальних справах [8]; 4) важливість застосування норм, що б передбачали відшкодування шкоди потерпілим та водночас визнавали потреби правопорушника, які стосуються його соціального устрою [8]; 5) доцільність спрощення кримінального судочинства, зокрема шляхом впровадження заходів для примирення сторін або дружнього врегулювання спору як до, так і після порушення провадження у справі [4]; 6) необхідність вдосконалення системи кримінального судочинства, в тому числі за допомогою застосування посередництва у кримінальному процесі [9].

Одним із найважливіших міжнародно-правових актів у сфері відновного правосуддя, зокрема медіації, є Рекомендація [12]. Вона стала основою для реформування національного кримінального процесу щодо відновного правосуддя багатьох європейських країн. Її прийняття було основою для впровадження відновного правосуддя у країнах Центральної та Східної Європи.

Дана Рекомендація визначає особливості правового регулювання однієї з найпоширеніших форм відновного правосуддя – медіації. Її норми можна вважати основою для впровадження відновного правосуддя у кримінальний процес. Вони визначають стандарти, рамкові аспекти, які мають бути враховані національними законодавцями різних країн-учасниць Ради Європи при реформуванні кримінального судочинства з врахуванням відновного підходу.

Рекомендація закріплює поняття медіації, визначає її основні принципи та правову основу, місце у кримінальному процесі, особливості проведення цієї процедури [12].

Відповідно до цього джерела відновного правосуддя, медіація у кримінальних справах – це гнучкий, всеохоплюючий, орієнтований на пошук рішення процес, який є додатковим або альтернативним способом вирішення кримінальних справ у системі традиційного судочинства, і спрямований на: врахування інтересів і залучення зацікавлених осіб до процесу; визнання законних інтересів потерпілого, які виникли внаслідок злочину; діалог потерпілого з правопорушником з метою відшкодування моральних та матеріальних збитків; розвиток почуття відповідальності у правопорушника та надання йому можливості для виправлення; підвищення ролі окремої особистості та громади у попередженні злочинів та конфліктів [12].

Поняття медіації, що закріплене в аналізованій Рекомендації, визначає її мету, завдання медіації, місце у кримінальному процесі.

Рекомендація передбачає, що медіація є процесом, який спрямований на пошук рішення [12], тобто вирішення певної ситуації, конфлікту. Оскільки мова йде про медіацію у кримінальних справах, то відповідно пошук такого рішення пов'язаний

із розв'язанням конфлікту, що зумовлений вчиненням злочину. Отже, медіація спрямована на вирішення кримінально-правового конфлікту. Відповідно мету медіації можна трактувати як вирішення кримінально-правового конфлікту.

Мета медіації досягається за допомогою реалізації певних завдань. Вбачається, що до цих завдань належать: 1) врахування інтересів і залучення зацікавлених осіб до процесу; 2) визнання законних інтересів потерпілого, які виникли внаслідок злочину; 3) діалог потерпілого з правопорушником з метою відшкодування моральних та матеріальних збитків; 4) розвиток почуття відповідальності у правопорушника та надання йому можливості для виправлення; 5) підвищення ролі окремої особистості та громади у попередженні злочинів та конфліктів [12].

Таким чином, Рада Європи розглядає медіацію як: 1) доповнення до кримінального судочинства; 2) альтернативу традиційному судовому розгляду. Наявність такого подвійного підходу зумовлена багатогранністю, особливостями кримінального процесу різних європейських країн та полегшує можливість імплементації відновного підходу в оптимальний спосіб.

Рекомендація містить вказівку на необхідність країн-членів Ради Європи при розвитку системи медіації у кримінальних справах врахувати принципи, зазначені у додатку до цієї Рекомендації [12]. Медіація, як форма відновного правосуддя, базується на загальних принципах, які були проаналізовані вище. Одночасно Рекомендація виділяє і спеціальні принципи, які стосуються цієї форми. До них, зокрема, належать: 1) доступність [163]. Цей принцип можна розглядати як сукупність таких процесуальних аспектів: право особи знати про можливість участі у медіації та обов'язок суб'єкта владних повноважень кримінального процесу (слідчий, прокурор, суд) проінформувати про таку можливість потерпілого і правопорушника та право для учасників кримінально-правового конфлікту взяти участь у такій відновній процедурі. Звичайно, можна говорити, що доступність медіації має співвідноситися з певними фінансовими критеріями (наприклад, безоплатність для її учасників). Проте вони не носять процесуальний характер, а тому є менш цікавими для даного дослідження; 2) незалежність медіації як процедури та її автономність в рамках кримінального процесу [12]. Даний принцип передбачає функціонування медіації на власних засадах, наявність внутрішньої структури. Це в значній мірі відрізняється від засад, що властиві кримінальному процесу, який ґрунтується на оцінці вини, визначення кримінального діяння відповідно до кримінального закону і призначення покарання або його виправдання. Для медіації ж будуть необхідні умови, які сприятимуть відкритому і необмеженому спілкуванню, вираженню емоцій, активному пошуку практичних рішень, що б відповідали справним потребам потерпілого і реальній можливості правопорушника здійснити "відшкодування".

Такого роду незалежність, передбачена в Рекомендації, може бути охарактеризована як "обумовлена незалежність" в межах кримінального правосуддя [14, с. 125]. За таких умов держава зберігає контроль над реакцією на кримінально-правовий конфлікт, який тимчасово перебуває під впливом засад та внутрішніх норм медіації. Коли медіація закінчиться, то кримінальна справа повертається в традиційне русло. У такому випадку медіація зберігає так звану обумовлену незалежність та є автономною у межах кримінального процесу.

Окрім принципів медіації, Рекомендація закріплює необхідні процесуальні умови її проведення, які необхідно закріпити на нормативному рівні. Вони фактично дублюють наведені міжнародно-правові акти і передбачають: 1) необхідність правового регулювання передачі кримінальних справ на медіацію та врегулювання її впливу на подальший хід кримінального процесу; 2) закріплення права органів кримінальної юстиції на прийняття рішення щодо передачі справи на медіацію та встановлення

їх правових наслідків; 3) врегулювання обов'язковості врахування результатів проведеної медіації органами, які наділені компетенцією приймати рішення у кримінальному процесі. У разі недосягнення примирення, згоди під час медіації або у випадку невиконання досягнутих домовленостей, провадження в кримінальній справі здійснюється у традиційний спосіб; 4) необхідність інформування сторін про їх права, характер процесу медіації та про можливі наслідки прийнятого рішення; 5) визнання деяких обставин справи обома сторонами як підґрунтя для процесу медіації. Проте участь у медіації не можна розглядати як показник визнання вини [12].

Новими умовами, в порівнянні з актами ООН, є:

1) необхідність встановлення строків проведення медіації. Наявність строку, яким обмежується медіація, – одна з важливих умов її впорядкування у межах кримінального процесу, тому має знайти своє відображення в КПК України.

2) завершення медіації (у разі примирення) підписанням відповідного договору сторонами, де закріплюються обумовлені ними права та обов'язки. Укладення договору між потерпілим та обвинуваченим (підсудним), що стосується залагодження шкоди, може розглядатися як спосіб визначення порядку виконання деліктного зобов'язання [15, с. 114].

Договір про примирення має отримати правовий статус, на основі якого можливо приймати відповідні процесуальні рішення у кримінальній справі. Оскільки договір про примирення матиме певний вплив на прийняття рішень органами та посадовими особами, в провадженні яких перебуває кримінальна справа. Тобто відповідні правовідносини повинні також регулюватися КК України.

3) моніторинг медіації, тобто перевірка виконання договору за результати відновної процедури [12]. Дану функцію може бути покладено на посадову особу або орган, в провадженні якого перебуває кримінальна справа (до вступу вироку в законну силу) або на кримінально-виконавчу інспекцію (після вступу вироку в законну силу).

Також Рекомендація містить норму, що безпосередньо актуалізує наше дослідження. Зокрема, аналізований правовий акт містить вказівку державам-членам Ради Європи сприяти проведенню досліджень медіації у кримінальних справах [12].

Висновок. Правові акти Ради Європи є суттєвим підґрунтям для впровадження та регламентації відновного правосуддя і в основному доповнюють міжнародно-правові акти у цій сфері.

1. Статут Ради Європи/[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_001.
2. Закон України "Про приєднання України до Статуту Ради Європи"/ Верховна Рада України. – Відомості Верховної Ради (ВВР), 1995. – № 38. – ст.287.
3. Рекомендація Ради Європи "Про деякі заходи покарання, альтернативні позбавленню волі" № R(76)10 від 9 травня 1976р./[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_050.
4. Рекомендація Ради Європи № R (81) 7 від 14 мая 1981 года "Относительно путей облегчения доступа к правосудию" // Российская юстиция. – 1997. – № 6. – С. 4.
5. Рекомендація Комітета міністрів державам-членам относительно положения потерпевшего в рамках уголовного права и уголовного процесса/№ R (85) 11 від 28 червня 1985р./ Сборник международно-правовых документов. "Права человека". Минск: Белфранс, 1999 г. – 35–38.
6. Рекомендація "Про спрощення кримінального правосуддя" №6R(87)18 від 17 вересня 1987р./Відновне правосуддя в Україні. Щоквартальний бюлетень. – 2007. – №3. – С. 11-17.

7. Рекомендація Ради Європи "Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх" № R(87)20 від 17 вересня 1987р./[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=986_7987.
8. Рекомендація Ради Європи "Про Європейські правила щодо загальних санкцій та заходів" № R (92) 16 від 19 жовтня 1992р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_047.
9. Рекомендація Ради Європи "Про управління системою кримінального правосуддя" № (95)12 від 11 березня 1995р./[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_130.
10. Рекомендація Ради Європи "Про нові способи боротьби із злочинністю неповнолітніх і роль правосуддя у справах щодо неповнолітніх" №R(2003)20 від 24 вересня 2003р./ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.commonground.org.ua/dtd/RJU_bulletin/RJU.Vol.3.pdf.
11. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25 січня 1996р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_135.
12. Рекомендація Ради Європи "Про медіацію у кримінальних справах" № R(99)19 від 15 вересня 1999р./Відновне правосуддя в Україні: Спецвипуск. – 2005. – С. 53–56.
13. Резолюція ООН №1998/23 28 липня 1998р./[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ga/eresoc/docs/1998/r1998-23.pdf>.
14. Aertsen I., Mackay R., Pelican C., Willemsens J., Wright M. Rebuilding Community Connections – Mediation and Restorative Justice in Europe/I. Aertsen, R. Mackay, J. Willemsens, et al./Strasbourg: Council of Europe Publishing.–2004.– 123р.
15. Рубинштейн Е. А. Примирительное соглашение и гарантии исполнения обязательств по заглаживанию вреда при прекращении уголовных дел в связи с примирением сторон/ Е. А. Рубинштейн// Вестник научных трудов. Серия "Право". – 2004. – №. 1(6). – С. 109-117.

Микитин Ю. І. Європейські правові акти у сфері відновного правосуддя

У даній статті аналізуються європейські правові акти, зокрема Ради Європи, у сфері відновного правосуддя, медіації. Особливу увагу присвячено Рекомендації "Про медіацію у кримінальних справах" № R(99)19 від 15 вересня 1999р.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація, європейські правові акти.

Микитин Ю. И. Европейские правовые акты в области восстановительного правосудия

В данной статье проанализировано европейские правовые акты, в частности, Совета Европы в области восстановительного правосудия, медиация. Отдельное внимание посвящено Рекомендации "Про медиацию в уголовных делах" № R(99)19 от 15 сентября 1999р.

Ключевые слова: восстановительное правосудия, медиация, европейские правовые акты.

Mykytyn Y.I. European Regulation Acts in the Field of Restorative Justice

This article analyzes the European acts, including the acts of the Council of Europe in the field of restorative justice, mediation. Special attention is devoted to recommendations on mediation in criminal cases "№ R (99) 19 of 15 September 1999.

Keywords: restorative justice, mediation, European regulations.